

наявність оформлених прав на результати наукової діяльності; наявність міжнародних акредитованих програм; наявність англомовних навчальних курсів для залучення іноземних студентів; частка іноземних студентів; відгуки роботодавців тощо.

Таким чином, дослідницький університет, як креативний суб'єкт національної інноваційної системи, є центром появи передових ідей, концепцій та генерування інтелектуальної еліти суспільства. Сприятливе середовище, яке створене в дослідницькому університеті зі стимулювання науково-дослідницької діяльності студентів і викладачів, забезпечення освоєння крапцю міжнародного досвіду на основі залучення вчених зі світовим ім'ям, сприяє розвитку ефективної національної інноваційної системи.

Козловець М. А.,

доктор філософських наук, професор,
Житомирський державний
університет імені Івана Франка

НЕОПАТРИМОНІАЛЬНІСТЬ ЯК ДЕСТРУКТИВНИЙ АТРИБУТ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ

Суспільно-політичний розвиток України за роки незалежності характеризується початком якісно нового етапу національно-державного самовизначення українського народу, розбудови інституційної структури демократичного політичного режиму. Водночас трансформація політичного режиму сучасної України, як й інших пострадянських республік (демократизація до, а не після розбудови й консолідації модерної держави) фактично відтворює інституційну логіку виникнення неопатримоніального синтезу вже в умовах посткомуністичного розвитку: поєднання сучасного фасаду демократичного устрою з внутрішньою неопатримоніальною логікою його функціонування [1].

Термін патримоніалізм (лат. *patrimonium* – родовий, вотчина) у науковій літературі тлумачиться як соціокультурний, політичний і правовий феномен. У римському праві він позначав спадкоємне родове майно, а за часів Середньовіччя – форму беззастережного володіння і управління державою як своєю приватною власністю на зразок розпорядження землевласником власною вотчиною. За М. Вебером, патримоніалізм є формою традиційного панування одного-єдиного володаря, яка відрізняється від інших форм іє-

нуванням особисто зобов'язаного йому оточення [2, с. 161–175]. У сучасній науковій літературі патримоніалізм розглядається як привласнення сфери управління офіційними носіями політичної влади, а також нерозчленованість публічно-політичної приватної сфери соціуму, внаслідок чого держава управляється як приватне володіння правлячих груп, які приватизують різні суспільні функції і державні інститути [3; 4]. У контексті нашого дослідження поняття неопатримоніалізму використовується для означення особливого типу організації публічної влади і відносин з її приводу, в якому синтезовані елементи традиційного патримоніального панування з сучасними практиками.

Досліджуючи неопатримоніальну модель в посткомуністичних країнах з інверсійним типом розвитку О. Фісун називає такі її основні характеристики: 1) формування класу рентоорієнтованих (rent-seeking) політичних підприємців, які для досягнення своїх економічних цілей використовують політичні можливості злиття влади і власності; 2) приватне – тією чи іншою мірою – використання державно-адміністративних ресурсів, передусім силової й фінансової функції держави, що застосовуються насамперед для придушення політичного опору й усунення економічних конкурентів; 3) вирішальна роль клієнтарно-патронажних відносин та зв'язків у структуруванні політико-економічного процесу, а також простору реальної політичної боротьби [5, с. 5–6].

Суперечливі процеси суспільно-політичного розвитку сучасної України супроводжуються, з одного боку, продуктивним державо- і націєтворенням, демократизацією й активізацією діяльності інститутів громадянського суспільства, здійсненням економічних перетворень та створенням фундаменту ринкової економіки й приватної ініціативи, а з другого, – формуванням потужних фінансово-промислових груп, становленням олігархічно-кланового, авторитарного за своєю сутністю політичного режиму. Остаточного демонтажу попереднього політичного режиму не відбулось, його патримоніальна природа залишилась незмінною. Усталення багатопартійності й конкуренції між політичними партіями, зростання та посилення впливу громадських рухів і організацій на суспільні процеси не стали повноцінними каталізаторами побудови нових форм взаємодії влади і суспільства на принципах демократизму, виборності, прозорості та підзвітності громаді.

Без злому існуючих конструктів політичної системи, за якої політичні партії, громадські об'єднання є, перш за все, «політичними проектами фінансово-олігархічних кланів, що організують національні клієнтарно-патро-

нажні мережі для отримання ренти в центрі й на місцях» [1, с. 9], за якої вертикаль президентської влади вибудована на принципах «патрон – васал», і де розмаїття загальнодержавних ресурсів обмінюється на електоральну, інформаційну підтримку та особисту відданість підлеглих, здійснити очікуване суспільством демократичне реформування неможливо. Оскільки політичні партії створені політичними інвесторами не для реалізації інтересів виборців й у своїй діяльності керуються не стільки ідейними засадами, скільки потребами олігархів, то й політика уряду (де посади розподіляються «за квотою»), парламенту (де править бал неофіційна коаліція олігархічних кланів) й президентської вертикалі спрямована на захист в першу чергу бізнесових та безпекових інтересів таких інвесторів, на утримання при владі за будь-яку ціну і на «знищення» можливих політичних опонентів. Взаємозв'язок неопатримоніального центру та політико-економічних еліт відбувається не через демократичні механізми виборів і політичної участі, а через входження у клієнтарно-патронажні мережі, різні корпоративні утворення або «партію влади». Відтак рентоорієнтовані підприємці не прагнуть до автономної політичної діяльності поза клієнтарно-патронажними мережами, рідко підтримують альтернативні політичні сили і, загалом, не виявляють інтересу до демократизації політичної сфери.

Як наслідок, вітчизняні політичні еліти розділені й конкурують між собою насамперед за доступ до клієнтарно-патронажної мережі, у центрі якої – глава держави. Тому політичний процес в сучасній Україні супроводжується імманентним субелітним розколом і протистоянням, оскільки має місце конкуренція за кращу позицію в ієрархічному клієнтарному розподілі «благ і привілеїв». За такої ситуації президент (верховний лідер) виконує роль надпартійного (надфракційного) арбітра. Відтак сутність політичного процесу полягає у боротьбі за прихильність і заступництво з боку глави держави, але аж ніяк не у боротьбі за голоси потенційних виборців.

Деолігархізація і демонополізація, проголошені нинішньою владою, призведе, на наш погляд, лише до руйнування усталеного олігархічного корпоративізму у владі та практичного усунення політичних конкурентів. Послаблення олігархів, що управляли національним системним бізнесом та приручення за рахунок бюджетної децентралізації регіональних еліт створює умови для формування автократичного режиму, а розліарені антикорупційні органи продовжують виконувати роль інструменту політичних репресій. Загальмована реформа прокуратури та судової системи не лише нівелювала

титанічні зусилля українців створити «нову демократичну країну», а й призвела до найнижчого рівня підтримки попередньої влади та її соціальної легітимності.

Нинішня ситуація з розподілом владних посад та призначенням на них нових осіб ще раз підтверджує живучість родинних, бізнесових, корпоративних зв'язків, які належать до неопатримоніальних елементів і підривають довіру громадян до чинних політиків. Втрата професійних і моральних регуляторів відбору політичної еліти сприяє потраплянню на найвищі щаблі державної влади непрофесійних людей, які не засвоїли базових цінностей та найважливіших елементів культури. Виконання офіційними особами формально встановлених повноважень відбувається не стільки у вигляді державної служби, а радше як реалізація інтересів бізнес-структур. Постійні корупційні скандали, до яких так чи інакше причетні вищі посадові й політичні особи держави, та відсутність дієвого покарання за злочини, посилюють зневіру та апатію громадян. Проблема довіри до влади є особливо актуальною сьогодні в умовах жорсткого зовнішнього протистояння, війни та відвертого опору змінам учасників клієнтельно-патронажних систем всередині країни.

Гострою проблемою на шляху утвердження справжнього, а не декларованого народовладдя є створення умов для економічної конкуренції, що передбачає рівний доступ до ресурсів та рівність економічних суб'єктів перед державними органами. Оскільки в Україні до останнього часу переважали природні, ресурсні та інституційні монополії, то це ускладнювало ведення бізнесу іншими гравцями ринку та призвело до створення вітчизняними олігархами монополій в цілих галузях економіки (хімічній, нафтогазодобувній, гірничодобувній та металопереробній). Враховуючи, що монополія в нашій країні – це синтез ринкової влади, політики, корупції і криміналітету, а монопольна влада зосереджена в руках кланово-олігархічної верхівки, можемо констатувати, що протягом усього періоду незалежності органи державної влади фактично обслуговували інтереси окремих олігархічних груп та формували основу кримінально-кланової системи привласнення суспільних ресурсів [6]. Хоча останнім часом багато зроблено для демонополізації економіки та знищення схем, за якими «освоювалися» бюджетні кошти, однак зарано говорити про створення повноцінних умов для відкритої конкурентної економіки, що мінімізуватиме наявні неінституційні елементи та клієнтельно-патронажні відносини в економічній сфері.

В умовах жорсткого підпорядкування та побудові патронажних конструктів, становлення повноцінного громадянського суспільства – справа майже нездійснима. У такому випадку лише політична воля Президента України (лідера нації) дозволить провести зміни правил гри та створити систему, за якої відбудеться послаблення неопатримоніальних взаємодій в межах єдиної «корпорації влади», а чиновницько-бюрократичний апарат не виступатиме основним елементом клієнтельного патронажу та не боротиметься за самозбереження, а стане державницькою структурою на службі народу (а не патрону), що комунікує владу і суспільство.

Отже, неопатримоніальні взаємодії в українському суспільстві залишаються сталими, а їх модифікації трансформувалися в нові реформовані структури та підривають віру в можливість модернізаційного прориву. Демократичний вектор поступу України, завдання децентралізації влади й розвитку місцевого самоврядування потребують мінімізації неопатримоніальних практик, усунення тих елементів, що роз'єднують соціальний простір і деморалізують суспільство. Відкрита конкурентна економіка, розвинене громадянське суспільство, утвердження принципів довіри та духовності в країні потребують руйнування різного роду схем та клієнтельних відносин. Вкрай необхідним є відхід від політики клановості та кумівства як світоглядно-ціннісної орієнтації, що породжує формування «закритих каст», які визначають порядок денний функціонування організацій та підприємств, установ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фісун О. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. *Агора*. 2016. Вип. 17. С. 9–13.
2. Вебер М. Традиционное господство. *Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций*. Харьков: Константа, 2004. Вип. 2. С. 161–175.
3. Фісун О. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации. Харьков: Константа, 2006. 352 с.
4. Фісун О. К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интерпретация. *Политическая концептология*. 2010. № 4. С. 158–187.
5. Фісун О. Неопатримоніалізм проти демократії в Україні. *Віче*. 2008. № 17. С. 4–7.
6. Стратегія національної безпеки України: безпека людини – безпека країни. Проект / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-11/the-national-security-strategy.pdf> (дата звернення: 28.10.2019).